

Gintaras Vaičiūnas

Komunistinis judėjimas Anykščių krašte 1920–1940 m.*

Šiame straipsnyje tiriamas nelegalus komunistinis judėjimas Anykščių krašte tarpukario Lietuvos Respublikos laikotarpiu, nuo 1923 m., kai susikūrė pirmoji komunistinė kuopelė, iki 1940 m., kai Lietuvą pirmą kartą okupavo Sovietų Sąjunga. Remiantis daugiausia „Lietuvos saugumo policijos ir Lietuvos

kariuomenės teismo Utenos–Ukmergės komunistų partijos narių nuteistųjų už priklausymą Lietuvos Komunistų partijai ir veikimo jos naudai“ byla pateikiamas komunistų sąrašas, nušviečiami jų tarpusavio ryšiai ir veikla.

Raktažodžiai: tarpukario Lietuva, komunistinis judėjimas, komunistų partija

ĮVADAS

Apie kolaboravimą Lietuvoje kaip reiškinių, apimanti teisinius, politinius ir moralinius aspektus, rašė Arvydas Anušauskas, Valentinas Brandišauskas, Algis Kasperavičius, Nijolė Maslauskienė, Vytautas Tininis, Liudas Truska ir daugelis kitų Lietuvos istorikų. Tininis straipsnyje „Kolaboravimo“ sąvoka Lietuvos istorijos kontekste“ smulkiai išnagrinėjo kolaboravimo esmę sovietinės ir nacių okupacijos metais, patikslino kolaboravimo terminą. Tininis, kaip ir daugelis kitų autorių, kolaborantą įvardija ne tik kaip

okupantų talkininką, bet ir kaip tėvynės išdaviką¹. Nepriklausomybės metais negaliai veikę komunistai Lietuvos ateities nematė be amžinų ryšių su Rusija ir savo veikla stengėsi įgyventi priešiškos mūsų šaliai valstybės planą – susilpninti Lietuvą ir ją okupuoti. Pagrindinis šio judėjimo tikslas buvo Lietuvos valstybės savarankiškumo panaikinimas ir sovietinės valdžios tokios, kaip Rusijoje, įtvirtinimas. Jų veikla vertintina kaip savo valstybės išdavimas, kitaip – kolaboravimas. Pirmosios sovietinės okupacijos metais, 1940–1941 m. SSRS okupacinė valdžia Lietuvoje steigė marionetinės valdžios struktūras centre ir vietose. Pagrindinės vietinės

---

* Šis straipsnis yra nedidelė dalis istorinio tyrimo apie sovietų ir nacių kolaborantus bei jų veiklą Anykščių krašte (Anykščių ir Kavarsko valsčiuose) 1920–1941 m. Visa šio tyrimo medžiaga bus paskelbta autoriaus knygoje *1941 m. birželio sukilimas ir kolaboravimas Anykščių krašte*.

---

¹ Vytautas Tininis, „Kolaboravimo sąvoka Lietuvos istorijos kontekste“, [interaktyvus], in: <http://www.genocid.lt/Leidyba/9/vytautas.html>, (2022-07-05).

valdžios institucijos valsčiuose buvo LKP (b) partijos ir vykdomieji komitetai, kuriuose svarbiausi valdininkai buvo nepriklausomybės metais negaliai veikę komunistai.

Norint susidaryti aiškesnį vaizdą apie kolaboravimą kaip reiškinį bei jo atsiradimo priežastis Lietuvos provincijoje reikia ištirti įvairių socialinių sluoksnių ir tautybių gyventojų atstovavimą patriotinei visuomenės daliai ir komunistiniam pagrindžiui bei kolaborantams Lietuvos nepriklausomybės, pirmosios sovietinės okupacijos ir nacių okupacijos metais. Šiame straipsnyje išsamiai nagrinėjama tik komunistinio judėjimo atsiradimo priežastys bei veiklos ypatumai Anykščių krašte iki pirmosios sovietinės okupacijos Lietuvoje pradžios. Anykščių krašte nuo 1920 m. iki 1944 m. galima išskirti tris penktosios kolonos (komunistų bei jų rėmėjų) veiklos etapus: komunistinių organizacijų nelegalaus veikimo nepriklausomoje Lietuvoje (1920–1940) komunistinių organizacijų dalyvavimo okupacinio režimo administracijoje (1940–1941) ir sovietinių diversantų bei jų rėmėjų veiklos nacių okupacijos metais (1941–1944)

Šio straipsnio tikslas – parodyti *komunistinių organizacijų veiklos ypatumus ir penktosios kolonos formavimosi Anykščių krašte priežastis bei eigą 1920–1940 metais*.

Po pirmojo pasaulinio karo, 1917 m. vasario revoliucijos ir bolševikų perversmo žlugus carinei Rusijos imperijai ir ant jos griuvusių susikūrus Sovietinei Rusijai, ne vieną tauta, tarp jų – ir lietuviai, pasinaudoję rusiškojo imperializmo susilpnėjimu, atgavo laisvę ir kare dėl nepriklausomybės apgynė Lietuvos Respubliką. Daugelis Lietuvos gyventojų rėmė savo valstybę, todėl pavyko laimėti karus su nepriklausomybės priešais ir toliau laisvoje šalyje kurti savo gerovę, bet bolševikinei Rusijai savo agentūros pagalba pavyko Lietuvoje sukurti nors ir negausų, bet gerai organizuotą pagrindinį

komunistinį judėjimą, kuriam vadovavo Lietuvos komunistų partija (LKP). Greta partijos buvo sukurtos ir kitos komunistinės organizacijos, komjaunimas, tarptautinė revoliucijos kovotojų rėmimo organizacija, nuo 1936 m. Lietuvoje žinoma kaip raudonosios pagalbos organizacija, sutrumpintai – MOPR, nelegalios komunistinės profsajungos bei įvairios komunistų suburtos „Laisvamanių“, „Kultūros“ ir net sporto draugijos, kurios veikė kaip komunistinių organizacijų nelegalios veiklos priedangos organizacijos². Komunistinių organizacijų nariai buvo prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę ir už vieningą bei nedalomą Sovietų Sąjungą. Komunistai veikė nelegaliai nedidelėmis grupėmis Lietuvos miestuose, valsčių centruose bei kai kuriuose kaimuose. Negalėdami veikti legaliai, taip pat dėl savo negausumo ir daugumos visuomenės neigiamos nuomonės komunistai nebūtų galėję paimti valdžios Lietuvoje. Jų veiklą sėkmingai stabdė Lietuvos teisėsaugos institucijos, pirmiausiai – Lietuvos saugumo policija. 1940 m. birželio mėn. SSRS okupavus Lietuvą, marionetinė Lietuvos komunistų organizacija tapo okupacinio režimo administracijos centru, vadovaujančia Lietuvos sovietizavimo ir totalitarinio režimo įdiegimo jėga ir uoliai vykdė Sovietų Rusijos ir bolševikų partijos – VKP (b) politiką.

STRAIPSNIO ŠALTINIAI IR JŲ PROBLEMATIKA

Pagrindinis informacijos šaltinis – „Lietuvos saugumo policijos ir Lietuvos kariuomenės teismo Utenos–Ukmergės komunistų parti-

² [Stasys Yla] Juozas Daulius, *Komunizmas Lietuvoje*, Kaunas: Šviesa, 1937 m. p. 98–111, [interaktyvus], in: <http://partizanai.org/j-daulius-komunizmas-lietuvoje/>, (2022-07-05).

jos-narių nuteistųjų už priklausymą Lietuvos Komunistų partijai ir veikimo jos naudai“ byla (pradėta 1936 m. rugpjūčio 31 d., baigta 1940 m. liepos 17 d.). Šioje byloje yra įtariamų ir kaltinamų komunistine veikla asmenų apklausų protokolai, Lietuvos saugumo policijos informatorių pranešimai, Lietuvos kariuomenės teismo prokuroro išvados dėl asmenų, kaltinamų komunistine veikla, Lietuvos kariuomenės teismo kaltinamieji aktai dėl asmenų, teisiamų už komunistinę veiklą, Ukmergės ir Utenos apskričių policijos nuodavų viršininkų sudarytos bylos asmenims, kurie laikomi policijos priežiūroje, įvairūs susirašinėjimai tarp kaltinamųjų advokatų, policijos nuodavų viršininkų ir Lietuvos kariuomenės teismo, įtariamųjų komunistinę veiklą kaltinamųjų prašymai ir paaiškinimai³. Šioje byloje pateiktą išsamią informaciją apie asmenis, įtariamus ir kaltinamus komunistine veikla, papildė Utenos apskrities saugumo policijos viršininko dokumentai⁴, 1940 m. liepos mėn. LKP Utenos aps. Anykščių vls. narių anketos,⁵ Anykščių bei Kavarsko valsčiuose veikusių komunistinio judėjimo organizatorių Jono Vildžiūno ir Vlodo Vildžiūno memuarai⁶ bei komunistinio judėjimo dalyvių prisiminimai, paskelbti anykštėno rašytojo Rimanto Vanago knygoje *Nenusigrėžk nuo savęs*⁷.

³ Utenos-Ukmergės komunistų partijos-narių nuteistųjų už priklausymą Lietuvos Komunistų partijai ir veikimo jos naudai byla, in: *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 507, ap.1, b. 84.

⁴ Utenos apskrities saugumo policijos viršininko byla, in: LCVA, f. F-715, ap.1., b. 1 ir b. 2.

⁵ 1940 m. liepos 28–31 d. LKP Utenos apskrities Anykščių valsčiaus narių anketos, in: *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – LYA), f. 341, ap. 341-17, b. 1.

⁶ Jonas Vildžiūnas, Vytautas Girčys, *Kova be atvangos*, Vilnius: Mintis, 1971; Vladas Vildžiūnas, Vytautas Girčys, *Pakelti kumščiai*, Vilnius: Mintis, 1964.

⁷ Rimantas Vanagas, *Nenusigrėžk nuo savęs: prisiminimai ir apybraižos*, Vilnius: Vyturys, 1995, p. 88–89, 92–95.

Pagrindiniame šio straipsnio šaltinyje, „Lietuvos saugumo policijos ir Lietuvos kariuomenės teismo Utenos–Ukmergės komunistų partijos-narių, nuteistųjų už priklausymą Lietuvos Komunistų partijai ir veikimo jos naudai“ byloje yra daug informacijos apie komunistų veiklą, bet identifikuoti LKP bei kitoms komunistinėms organizacijoms priklausančius asmenis sudėtinga, ypač MOPR-o (Tarptautinė revoliucijos kovotojų rėmimo organizacija, nuo 1935 m. žinoma kaip Lietuvos raudonosios pagalbos organizacija) narius, nes šios organizacijos nariais galėjo būti ir nepartiniai asmenys. Nelegali LKP (tai pat ir LKJS bei MOPR) neįformindavo naujų narių priėmimo ir neišduodavo partinių bilietai, todėl sudėtinga nustatyti jų narystę šiose organizacijose. Lietuvos teismuose šių priešvalstybinių organizacijų nariai buvo išteisinami dėl priklausymo komunistinėms organizacijoms trūkstant įrodymų, dažniau būdavo baudžiami dėl nelegalios spaudos ir atsišaukimų platinimo, komunistinės agitacijos. Sovietmečiu rašytuose LKP Anykščių krašto organizatorių Jono ir Vlodo Vildžiūnų memuaruose LKP ir LKJS priskirti šiose organizacijose neveikę, tačiau turėję ryšį su komunistais žmonės, siekiant įrodyti komunistinio judėjimo masiškumą ir patrauklumą visuomenėje.

KOMUNISTINĖS ORGANIZACIJOS ANYKŠČIŲ KRAŠTE IR JŲ VEIKLA LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS METAIS (1920–1940)

Nelegaliai veikančios pagrindinės komunistų partijos nariai, vadovaujami ir finansuojami iš Sovietų Rusijos, vykdė kryptingą antivalstybinę veiklą, visai stengėsi silpninti lietuvišką valdžią.

Organizacinė komunistinio judėjimo struktūra. LKP buvo griežtai centralizuota organi-

zacija, jos aukščiausias organas buvo LKP CK, žemesnę grandį sudarė LKP rajonų organizacijos, kurioms vadovavo rajonų komitetai ir sekretoriai, dar žemesnę – LKP rajonų parajonių komitetai ir sekretoriai, po jų ėjo LKP parajonių apylinkių komitetai ir sekretoriai, o žemiausią grandį sudarė LKP kuopelės ir jų sekretoriai. Tokia pačia tvarka buvo sudaryta ir LKJS (komjaunimo) valdymo struktūra. Nepriklausomybės metais komunistai ir komjaunuoliai veikė konspiratyviai, pasidalinę į kuopeles po 3–4 asmenis, jiems vadovavo kuopelių sekretoriai. Visus šių kuopelių narius žinojo tik Anykščių parajonio komiteto sekretorius. Anykščių valsčiaus komunistus lietuvius ir žydus instruodavo patyrę komunistai, LKP CK instruktoriai iš Panevėžio LKP rajono; 1928–1929 m. Motiejus Šumauskas, 1930 m. Juozas Garelis, 1931 m. Kazys Macevičius, 1932 m. Bronius Rutkauskas, 1933 m. Povilas Stukas, 1933–1934 m. Vladas Vildžiūnas, sugrįžęs iš mokslų Rusijoje, 1935–1936 m. Jonas Vildžiūnas⁸. Instruktoriai lankydavosi LKP Anykščių parajonyje du arba tris kartus per metus, susitikinėdavo su LKP kuopelių aktyvu ir praleisdavo Anykščiuose bei valsčiuje keletą dienų. Dauguma LKP CK instruktorių buvo lietuviai, bet kartais su anykštėnais komunistais savo patirtimi atvykdavo pasidalinti LKP Panevėžio rajono atstovė Basia Garbaitė, LKP Utenos parajonio komiteto sekretorius Meilachas Šėlas. Kavarsko valsčiaus komunistus, kurie priklausė kartu su anykštėnais komunistais tam pačiam LKP parajoniui, instruodavo LKP Ukmergės parajonio komiteto narė kavarskietė Chaja Šapotkinaitė, LKP Anykščių parajonio vadovas (sekretorius) Zėlikas Laferis ir to paties parajonio komiteto narės Michlė ir Mina Bulovkaitės⁹.

Anykščių LKP parajonio ribos nesutapo su Anykščių valsčiaus ribomis. Parajonio ribos kito pagal situaciją, po didesnių suėmimų ir vadovaujantis LKP Panevėžio rajono komiteto sprendimais. Iki 1934 m. LKP Anykščių parajonio komitetas vadovavo Kavarsko miestelio komunistams, LKP 1935 m. sudarius savarankišką LKP Kavarsko parajonį ir toliau iki 1940 m. Anykščių komunistai vadovavo Kavarsko komunistams, todėl Anykščių krašto komunistų organizacija buvo vadinama ir LKP Anykščių–Kavarsko parajoniui. Po didesnių komunistų ir komjaunuolių sulaikymų LKP Anykščių–Kavarsko parajonio komitetui vadovauti buvo pavedama kaimiškų LKP apylinkių – Andrioniškio, Dabužių komunistams, kur žydų tautybės asmenys negyveno ir vietines komunistų ir komjaunuolių kuopeles sudarė išimtinai lietuviai. Daugelis asmenų, veikę komunistinėse organizacijose, priklausė visoms trimis komunistinėms organizacijoms – iš pradžių komjaunuoliams, paskui komunistams ir MOPR, kuriam galėjo priklausyti bet kurios komunistinės organizacijos nariai ir nepartiniai. Anykščių krašte daugiausiai gyventojų bei žydų tautybės asmenų buvo Anykščių ir Kavarsko miesteliuose, todėl LKP bei kitų komunistinių organizacijų vadovai juose gyveno arba dirbo.

Anykščių krašto komunistams Lietuvos nepriklausomybės metais nuo 1927 m. iki 1940 m. paeiliui vadovavo tik žydų tautybės asmenys: Abramus Bermanas, Jankelis Šapira, Cipė Jofaitė, Zėlikas Laferis ir Chana Ševachaitė¹⁰. Suėmus Jankelį Šapirą, laikinai LKP Anykščių parajonio komitetui vadovavo anykštėnas Antanas Jačys, o suėmus Cipę Jofaitę, laikinai LKP Anykščių parajonio komitetui vadovavo komunistas kavarskietis

⁸ Anykštėnų biografijos [interaktyvus], in: <https://www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=221>, (2022-03-12).

⁹ Jonas Vildžiūnas, Vytautas Girčys, *Kova be atvangos*, p. 45–49.

¹⁰ Utenos–Ukmergės komunistų partijos-narių, nuteistųjų už priklausymą Lietuvos Komunistų partijai ir veikimo jos naudai, byla, in: *LCVA*, f. 507. ap. 1, b. 84.

iš Dauginčių kaimo Vladas Gutauskas. Bet lietuviai komunistai LKP Anykščių parajonio komitetui vadovaudavo tik laikinai. Dėl suėmimų dažnai keitėsi LKP Anykščių parajonio komiteto vadovai (sekretoriai) ir eiliniai komiteto nariai (komitetą sudarydavo 5–7 komunistai). Pačiame Anykščių mieste gyveno tik 3 lietuviai komunistai; kaimynai Antanas Jačys ir Antanas Petronis iš Malūno gatvės ir Vaclovas Gliaudelis, gyvenęs Kęstučio gatvėje; greta Anykščių miestelio, Ažupiečių kaime gyveno aktyvus komunistas, lietuvis LKP kuopelės sekretorius Adomas Laucius. Visi kiti komunistinių organizacijų nariai anykštėnai buvo žydai, kurie sudarydavo ir LKP Anykščių parajonio vadovybę, pvz., 1930–1933 metais LKP Anykščių parajonio komitetui nariais buvo Antanas Jačys, Michlė Bulovkaitė, Cipė Jofaitė, Ruvinas ir Zėlikas Laferiai¹¹. Šio judėjimo dalyvių anykštėnų atsakymai paaiškina, kodėl mažuose miesteliuose dalis žydų ėmėsi komunistinės veiklos.

Samuelis Taicas:

Kaip ir daugelis kitų žydų neturtėlių, buvau komjaunuolis pagrindininkas, platinau komunistinę literatūrą, kurį laiką dirbau Kauno milicijoje. Mes visai nenorim nuneigti, kad kai kurie buvom palankūs komunistams. Rusų propaganda darbuosi išties puikiai – ilgainiui daugelis nuoširdžiai įtikėjom, kad komunizmas mus padarys lygius. Žydai buvo be galo išsiilgę lygybės, taigi sėkla, kaip sakoma, krito į gerai išpurtą dirvą... Ne mes vieni buvom tokie naivuoliai: milijonai žmonių visame pasaulyje kliedėjo komunistinėm idėjom... Pirmieji naujosios valdžios žingsniai Anykščiuose mums gana patiko: be ponų sukursim vieną artelę, kartu dirbsim, ir tik sau – kaip bus gerai.

Chaimas Druskinas:

Dar berniokas pradėjau dirbti skardininku pas Leibą Gurvičių. Anksti tapau komjaunuoliu,

platinau atsišaukimus. Kodėl? Mes ėjom ne prieš lietuvius, o prieš išnaudojimą. Dirbdami po trylika–keturiolika valandų per parą, vos galėjom prasimaitinti... Domėjomės politika, ypač tuo, kas vyksta rytuose, taip pat Vokietijoje. Komunizmas mums švietė kur kas patrauklesnėm spalvom. 1940 metais kelis mėnesius buvau Anykščių komjaunimo sekretorius, bet niekam nieko bloga nepadariau.¹²

KOMUNISTINIŲ ORGANIZACIJŲ VEIKLOS METODAI ANYKŠČIŲ KRAŠTE

Pagrindinė veiklos komunistinių organizacijų veiklos forma buvo pasitarimai ir susirinkimai, kuriuose vertindavo veiklos rezultatus ir užsibrėždavo ateities uždavinius, mokė komunistinės veiklos metodų, priimdavo naujus narius, vykdė agitaciją prieš Lietuvos valdžią. Visi Anykščių krašto (LKP Anykščių–Kavarsko parajonio) LKP ir komjaunimo nariai buvo pasiskirstę į kuopelės po 3–4 asmenis, kuriems vadovavo kuopelių sekretoriai. Konspiracijos taisyklės reikalavo, kad vienos kuopelės nariai nežinotų kitų kuopelių narių, todėl jie iš anksto susitardavo dėl kuopelės narių pasitarimo vietos ir laiko, susitikdavo dažniausiai konspiraciniuose butuose arba užmiestyje, gamtoje, pasakę iš anksto nustatytus parolius. Komunistai tarpusavyje vieni kitus vadindavo slaptažodžiais, ypač bendraudami prie naujokų. Komunistai savo susirinkimuose laikydavosi tam tikros tvarkos. Jei susirinkime dalyvaudavo nepažįstami asmenys, dažniausiai – kandidatai stoti į partiją, susirinkimo dalyviai vienas į kitą kreipdavosi slapyvardžiais: Mina Bulovkaitė vadinosi Ole, Vaclovas Gliaudelis – Juozu,

¹¹ Jonas Vildžiūnas, Vytautas Girčys, *Kova be atvangos*, p. 50–52.

¹² Povilo Misonio parodymai kariuomenės teismo prokuroro 1936 m. rugsėjo 2 d. išvadoje, in: LCVA, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 2, l. 60–65.

Antanas Jačys – Alksniu, Cipė Jofaitė – Drauge, Zelikas Laferis – Zigmuntu, Chana Ševachaitė – Stase, J. Vildžiūnas – Baltrumi, Veronika Vildžiūnaitė – Jane, taip pat ir dauguma kitų Anykščių krašto komunistų turėjo savo slapyvardžius. Komunistai stengdavosi, kad jiems gerai nepažįstami asmenys nesužinotų jų gyvenamosios vietos, pvz., Leizeris Karabelnikas Vaclovui Gliaudeliui anykštėnę Ševachaitę pristatė kaip atstovę iš Kauno, Ruvinas Laferis, instruoduodamas dėl komunistinės spaudos platinimo Kazį Šakalį, kartu su juo atėjusias anykštėnes komunistes Michlę ir Miną Bulovkaites pristatė jam kaip kaunietes. Siekiant, kad kandidatas pasiklausytų komunistų agitatorių ir organizatorių „protingų“ kalbų, juos į susirinkimus atsivesdavo „verbuotojas“¹³. Pranešėjai savo kalbas baigdavo šūkais, pvz., Alfonsas Karosas bei A. Vildžiūnas savo kalbas baigdavo šūkais: „Tegyvuoja Raudonoji armija“ ir „Šalin buožių-kulokų valdžią“ arba „Šalin fašistų valdžią“¹⁴.

LKP rajono ir parajonio komitetai žinojo visus narius, kur jie gyvena, tų kuopelių sekretorius. LKP komitetų instruktoriai instruoduodavo kuopelių sekretorius ir duodavo nurodymus dėl kuopelių veiklos. Ryšį su kiekvienu kuopelės sekretoriumi jiems reikėdavo palaikyti atskirai. Taip turėjo būti, deja, praktikoje buvo kitaip, ypač kaimuose, kur vieni kitus labai gerai pažinojo ir nujautė, kurie kaimynai prisideda prie komunistinės veiklos.

Kuopelių narių susirinkimai vykdavo dažnai, kartais vieną kartą per savaitę arba du kartus per mėnesį. Rengiant didesnius kelių kuopelių arba LKP parajonio narių susirinki-

mus konspiracijos tvarkos buvo menkai laikomasi, bet tokie susirinkimai vykdavo daug rečiau – 2 ar 3 kartus per metus, dažniausiai tada, kai į LKP Anykščių–Kavarsko parajonį iš LKP Panevėžio rajono atvykdavo instruktorius, kuris susitikdavo su beveik visais parajonio komunistais, juos instruoduodavo, mokydavo komunistinės veiklos metodų. Tokie svarbesni komunistų susirinkimai buvo vadinami „masovkomis“. LKP Anykščių–Kavarsko parajonyje tokios „masovkos“ vyko: 1929 m. vasario 17 d. A. Vildžiūno sodyboje Mendrinės vnk., kur dalyvavo 10 lietuvių, LKP Dabužių apylinkės komunistų ir LKP instruktorius iš Panevėžio, tikriausiai, Šumauskas (1928–1929 m. jis dirbo LKP Panevėžio rajono instruktoriumi Šiaurės–Rytų Lietuvai), 1933 balandžio 30 d. „masovka“ vyko Juozo Leščinsko namuose Peniankų k., Anykščių vls. Šiame susirinkime dalyvavo 15 LKP Anykščių–Kavarsko parajonio ir LKP Dabužių apylinkės komunistų (visi lietuviai). Į šią „masovką“ pasidalinti savo patirtimi buvo atvykusi LKP Panevėžio rajono komiteto narė Basė Garbaitė. 1933 m. birželio 25 d. LKP Anykščių–Kavarsko parajonio komunistų suorganizuota „masovka“ vyko Popo miškelyje greta Anykščių rusų stačiatikių kapinių. Dalyvavo visų keturių LKP Anykščių parajonio kuopelių komunistai, apie 17 žmonių. Komunistai šio susirinkimo metu stengėsi laikytis konspiracijos, nes kiekvieną kuopelę posėdžiavo Popo šilelyje atskirai viena nuo kitos, o jas paeiliui aplankė ir instruktavo LKP Panevėžio rajono atstovas V. Vildžiūnas ir LKP Anykščių–Kavarsko parajonio komiteto narys Jačys, kuris mokė komunistus konspiracijos.

1934 m. liepos 30 d. „masovka“ vyko Anykščių šilelyje greta Anykščių katalikų kapinių, dalyvavo 14 žydų ir 5 lietuviai, tarp jų – LKP Panevėžio rajono instruktorius, kuris aiškino, kad dėl patyrusių komunistų arešto LKP Anykščių–Kavarsko rajonas pasidarė

¹³ Jonas Vildžiūnas, Vytautas Girčys, *Kova be atvangos*, p. 48–52, 89–91.

¹⁴ Vaclovo Gliaudelio, Juozo Leščinsko ir Kazio Šakalio parodymai 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamajame akte, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 6, 7, 25, 38.

neveiklus, pareiškė užuojautą kalėjime atliekantiems bausmę Jonui ir Vladui Vildžiūnams. 1933 m. vasario 20 d. Feigos Kovalskaitės-Komašienės namuose Vokiečių g. 1, Kovarske, vyko Kavarsko komunistų žydų pasitarimas – „masovka“, kuriame perskaitytas laiškas iš LKP CK. Ten buvo nurodoma užmegzti ryšius su J. Vildžiūnu ir derinti savo veiklą su Paraisčio k. kuopelės komunistais. Buvo nutarta paskirti nuolatiniams ryšiniams su Paraisčio k. komunistų kuopele Šimkę Cukerį ir Feigę Gantvergeraitę. Kavarsko komunistų pasitarimai dažniausiai vykdavo Šachno Abramo Komašo ir jo brolio Šolomo Mendelio Komašo namuose Šovenių g. 7, juose dalyvaudavo ne tik žydai komunistai, bet ir lietuviai, kurie atvykdavo iš Kavarsko valsčiaus kaimų, dažniausiai – Dauginčių k. kuopelės sekretorius V. Gutauskas arba jo pavaduotojas Edvardas Čiukšys, LKP Anykščių–Kavarsko rajono komiteto narys Alfonsas Karosas ir Naujokų k. kuopelės sekretorius Juozas Šleikus arba jo pavaduotojas Donatas Maskaliūnas. Kitos trys vietos, kur vykdavo svarbesni Kavarsko komunistų susirinkimai „masovkos“, buvo Kavarsko žydų sporto draugijos „Vienybė“ patalpos, Šeinės Reznikavičiūtės namai Anykščių g. 3, Kavarske, ir Vilkatėnų miškelis prie Šventosios upės greta Kavarsko¹⁵. Vykstant didesniems komunistų susibūrimams gamtoje: miške, krūmynuose ar prie Šventosios upės organizatoriai pasirinkdavo iš savo tarpo ir skirdavo į sargybą „slapukus“, kurie stebėdavo aplinką, kad neužeitų nepažįstami asmenys ar policija. Kai kurie Dabužių apylinkės komunistai turėjo nelegalius šautuvus ir sargybą eidavo ginkluoti¹⁶.

¹⁵ Rimantas Vanagas, *Nenusigręžk nuo savęs*, p. 88–89, 92–95.

¹⁶ Vaclovo Gliudelio ir Kazio Šakalio parodymai 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamajame akte, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 25, 39–40.

KOMUNISTINĖS LITERATŪROS PLATINIMAS

Vienas iš svarbiausių LKP darbų, aptariamų beveik kiekviename LKP Anykščių–Kavarsko parajonio komunistų susirinkime ar pasitarime, be organizacinės veiklos klausimų, buvo komunistinės spaudos platinimo klausimas. Į LKP Anykščių–Kavarsko parajonį komunistinė literatūra – laikraščiai, atsišaukimai, instrukcijos – patekdavo dviem keliais. Pagrindinis ėjo iš Panevėžio, vietinius komunistus komunistine literatūra aprūpindavo kuratoriai iš LKP Panevėžio rajono. Spauda keliaudavo siauruoju geležinkeliu iš Panevėžio į Anykščius, paslėpta keleivių (komunistų kurjerių) багаže. Draudžiamą spaudą veždavo ir LKP Anykščių–Kavarsko komiteto vadovai, komiteto sekretorius Jankelis Šapira, LKP Dabužių apyl. sekretorius Jonas Vildžiūnas ir 4-osios kuopelės sekretorius Adomas Laucius, kuris tiesiogiai šiame komitete buvo atsakingas už ryšius su LKP Panevėžio rajono komunistų vadovybe. Iš Panevėžio gautą spaudą paimdavo LKP Anykščių–Kavarsko komiteto narys Jačys, gyvenęs Malūno gatvėje Anykščiuose. Jis spaudą perduodavo LKP Anykščių–Kavarsko komiteto nariui nuo 1933 m. – sekretoriui Zelikui Laferiui arba jo broliui, komiteto nariui Ruviniui Laferiui. Jie spaudą paslėpdavo ir vėliau išdalindavo LKP parajonio nariams, atsakingiems už platinimą. Dalį iš Lauciaus gautos literatūros Jačys perduodavo savo kaimynui komunistui Petroniui, kuris parajonio komunistų vadovybės nurodymu savo namuose buvo įrengęs komunistinės spaudos slėptuvę. Laferis sutartu laiku ant Šventosios upės tilto Anykščiuose susitikdavo su dviračiais iš Naujokų k., Kavarsko vls. atvykusiais komunistais Jonu Maskaliūnu bei Juozu Šleikumi ir jiems slapta perduodavo komunistinę literatūrą. Jie šią literatūrą perduodavo Kavarsko vls. Devenių, Dečionių,

Naujokų, Varnelių kaimuose gyvenusiems komunistams ir komjaunuoliams.

LKP Dabužių apylinkės sekretorius J. Vildžiūnas netoli savo namų Paraisčio miške buvo įsirengęs komunistinės literatūros slėptuvę. Kavarsko komunistai LKP išleistą literatūrą dažniausiai gaudavo iš Ukmergės, bet jeigu dėl kokių nors priežasčių to padaryti nepavykdavo, kavarskiečius komunistus aprūpindavo anykštėnai: LKP Anykščių–Kavarsko parajonio sekretorius Zelikas Laferis arba to paties parajonio MOPR-o kuopelės sekretorius Leizeris Karabelnikas.

Pagrindinis komunistinės spaudos tiekėjas iš Ukmergės buvo komunistas, Kavarsko žydų sporto draugijos „Vienybė“ vadovas Kalmanas Rachmanas. Jis dirbo keleivinio autobuso vairuotoju, todėl gabenti draudžiamą literatūrą jam buvo labai patogu. Literatūros siuntą jam paruošdavo kavarskietis komjaunuolis, Ukmergės gimnazijos moksleivis Zelmanas Cukeris, gavęs literatūrą iš LKP Ukmergės parajonio komunistų. Kartais siuntą iš Ukmergės atveždavo šio LKP parajonio komiteto narė kavarskietė Šapotkinaitė. Už gautos komunistinės literatūros perdavimą Kavarsko vls. Dauginčių k. komunistų kuopelei buvo atsakingas kavarskietis Šimkė Cukeris, kuris palikdavo literatūrą slėptuvėje netoli kryžiaus prie Kavarsko–Pienionių vieškelio arba nugabendavo į Dauginčių kaimą komunistui Petru Meškauskui. Didesnę dalį komunistinės literatūros sudarydavo atsišaukimai, bet būdavo ir nelegalių laikraščių, brošiūrų, įvairių veiklos instrukcijų.

Anykščių krašto komunistai gaudavo tokius LKP leidinius kaip *Balsas*, *Ėnės*, *Kareivių tiesa*, *Komunistas*, *Mūsų kova*, *Partijos darbas*, *Tiesa*, *Spalių revoliucija ir jaunimas*, *Komunistai fašistiniame teisme*. Daugelis šių leidinių buvo spausdinami tuometinėje Vokietijos teritorijoje, Klaipėdoje ir Tilžėje. Vėliau per kontrabandininkus, jiems sumokėjus, pakliūdavo į Lietuvą. Ne kartą Lietuvos policija yra kon-

fiskavusį siunčiamos literatūros į Anykščius siuntas. Taip nutiko ir 1933 m. rugpjūčio 1 d., kai su visa draudžiamos literatūros siunta buvo sulaikytas LKP Anykščių–Kavarsko parajonio sekretorius Jankelis Šapira. Tada Anykščių komunistai įsigijo šapirografą ir pradėjo patys kopijuoti ir dauginti atsišaukimus. Šapirografą jiems nupirko anykštėnas verslininkas Jonas Laskauskas, kuris simpatizavo komunistams ir juos slapta rėmė. Dabužių apylinkės komunistai buvo įsigiję antrą šapirografą. 1933 m. balandžio mėnesį LKP Anykščių–Kavarsko parajonio Naujokų k. kuopelės narys Donatas Maskaliūnas tame pačiame kaime pas Juozą Staniūną šiuo prietaisu daugindavo atsišaukimus, bet jų tekstus rašė savo ranka ir policijos greitai buvo išaiškintas. Policijai pavykus konfiskuoti keletą komunistinės spaudos siuntų, vienas iš LKP Anykščių–Kavarsko parajonio vadų, Karosas, pasiūlė komunistams įsigyti radijo imtuvą ir naujausių žinių pasiklausyti iš Maskvos.

Komunistinė literatūra buvo naudojama komunistų savišvietai ir „liaudžiai“ šviesti, ypač tam tiko atsišaukimai. Jie buvo spausdinami lietuvių, žydų, lenkų bei rusų kalbomis. Jų tekstuose atsispindėdavo LKP tikslai. 1933 m. liepos 23–30 d. Anykščių bei Kavarsko gatvėse komunistai Povilas Misonis, Donatas Maskaliūnas ir J. Vildžiūnas išmetė atsišaukimus, kuriuose buvo skelbiama: „Visam kapitalistų pasauly, kaip ir Lietuvoje, viešpatauja ekonominis krizis. Buržuaziją visą krizio našta krauna ant darbininkų ir valstiečių pečių. Šalin fašistų bado ir skurdo valdžią. Tegyvuoja proletarinė revoliucija visam pasauly. Tegyvuoja mūsų vadas komunistų partija.“ 1934 m. kratos metu Beilės Ševachaitės namuose Anykščiuose rastas LKP CK 1934 m. rugpjūčio 12 d. atsišaukimas žydų kalba, kuriame Lietuvos valdžia kaltinama žydų pogromais, jo teksto ištrauka: „Šalin fašistų pogromščikų valdžią. Kovokim prieš fašistinius pogromščikus. Draugai dar-

bininkai ir vargdieniai, šio mėnesio bėgyje fašistai organizavo visą eilę pogromų prieš žydus Šiauliuose, Kuršėnuose, Kelmėje ir Kauno Slabodkėje. Pogromai yra fašistų valdžios išpuolis prieš darbininkų mases. Mes negalime pasitikėti fašistų valdžia, nes ji pati organizuoja pogromus.“ Kai kuriuose atsišaukimuose buvo kreipiamasi į tam tikras gyventojų socialines bei profesines grupes bei jaunimą, jie kviečiami kovoti prieš Lietuvos valdžią: „Draugai darbininkai ir darbo valstiečiai“, „Draugai darbininkai ir darbininkės, valstiečiai ir valstietės“, „Smulkūs valstiečiai ir kaimo biedniokai“, „Lauko darbininkai ir jų vargai“, „Zimagorai, Ravakasai, jų bėdos ir vargai“, „Draugai jaunuoliai ir jaunuolės“.

Komunistų susirinkimuose būdavo skiriami atsakingi už komunistinės literatūros platinimą vietiniams gyventojams organizacijos nariai. Platinimo būdus pasirinkdavo, įvairius atsišaukimus dažniausiai pritvirtindavo ant medžių ir stulpų greta vieškelių ar geležinkelio, pvz., 1933 m. gegužės mėn. LKP Anykščių rajono komiteto narys Jačys atsišaukimus platino kartu su kaimynu komunistu Petroniu, eidami geležinkeliu 6 km nuo Anykščių iki Bičionių k. juos klijavo ant kilometrų rodyklių ir Bičionių geležinkelio stotyje ant durų. 1932 m. gegužės 1 d. Beilės Ševachaitės namuose J. Biliūno g. 19, Anykščiuose vykusiame komunistų susirinkime LKP rajono sekretorius Z. Laferis paskyrė organizacijos narius, atsakingus už komunistinės literatūros platinimą Anykščių mieste, išdalino komunistinę literatūrą, paskelbė jos platinimo savaitę. Nutarta 900 egz. atsišaukimų lietuvių ir žydų kalbomis bei komunistinę spaudą išdalinti, padedant ją prie gyventojų durų, geriau – tamsiu paros metu, kad nepastebėtų, kas atnešė, o atsišaukimus sukaišioti į plyšius durų apačioje. Už spaudos platinimą Skiemonių gatvėje, (dabar – Dariaus ir Girėno g.) paskirti atsakingais Beilė Ševachaitė, Chaja Picketkinaitė,

Ruvinas Laferis ir Leizeris Karabelnikas, Ažupiečių gatvėje, (dabar – Tiltu g.) – Jocha Gantvergeraitė, Michlė ir Mina Bulovkaitės. Dažnai komunistinė spauda būdavo sudeinama ant kelio tikintis, kad važiuojantys tuo keliu žmonės ją paims, nes popierius praversdavo ir namų ūkyje. Susipratę piliečiai, radę ant kelio draudžiamos literatūros, apie tai pranešdavo policijai, kiti į komunistų „dovanas“ nekreipdavo dėmesio arba parsiveždavo į namus ne skaityti, bet naudoti ūkio reikalams. Bet atsirasdavo ir tokių, kurie šią komunistinę propagandą perskaitydavo.

Dar vienas platinimo būdas buvo literatūros dalinimas asmenims, kurie, kalbėdami su komunistais, prijausdavo vienokioms ar kitokioms komunistų idėjoms. Tokiam asmeniui pirmiausiai duodavo pasiskaityti nelegalios literatūros, o paskui stengdavosi įtraukti į savo gretas. Todėl vienas iš LKP Kavarsko rajono vadų, provizorius Alfonsas Karosas 1925 m. įsteigė Kavarsko laisvamųjų draugijos skyrių ir prie jo – skaityklą. Su kiekvienu atėjusiu skaitytoju Karosas stengdavosi pakalbėti įvairiais klausimais; jeigu interesantas pritardavo komunistinėms idėjoms, gaudavo iš Karoso pasiskaityti nelegalios komunistinės literatūros. Kartais komunistinė spauda būdavo platinama atvirai. 1934 m. vasario mėn. Zėlikas Laferis su Kalmanu Rachmanu Anykščiuose organizavo darbininkų streiką, kuriame rinko aukas streikuojantiems ir platino atsišaukimus. 1930 m. vasarą Vladas Gutauskas su Jonu Žemaičiu išplatino komunistinius atsišaukimus Kavarsko–Traupio vieškelyje, juos dalindami tuo keliu važiuojantiems ūkininkams. Tokį pat metodą platinti literatūrai pasirinko komunistai Šimkė Cukeris ir Šolomas Mendelis Komašas: dėl dramos apsiginklavę revolveriais, 1931 m. kovo 31 d. jie platino spaudą viešai Anykščių gatvėje, Kavarske ir vieškelyje tarp Kavarsko bei Bebrūnų k., bet tai pastebėjęs Kavarsko šaulių būrio vadas Jonas Raudonikis liepė jiems sustoti ir parodyti, ką jie praeiviams

dalina. Nelegalios spaudos platintojai, išgirde J. Raudonikio reikalavimą, numetė literatūrą ant kelio ir atsišaudydami iš revolverių paspruko link Šventosios upės į Kalnuočių kaimo krūmynus¹⁷.

Aukų rinkimas ir veiklos finansavimas kaip ir spaudos platinimas buvo vieni iš svarbiausių komunistinės veiklos uždavinių. Tam buvo sukurta net atskira komunistinė organizacija MOPR (Tarpautinė revoliucijos kovotojų rėmimo organizacija, nuo 1935 m. labiau žinoma kaip Lietuvos raudonosios pagalbos organizacija), kuri buvo kaip ir savotiška LKP finansų ministerija. Organizacijos centrinė būstinė buvo Sovietų Rusijos sostinėje Maskvoje. LKP 1931-ųjų metų leidinys „Komunistas“ (Nr.1, 44 p.) rašė:

MOPR-as (Raudonoji Pagalba) nepartinė organizacija: jai gali priklausyti kaip mūsų partijos nariai ir komjaunuoliai, taip ir nepartiniai. Mums tik rūpi vadovauti MOPR-o (Raudonosios Pagalbos) komitetams ir kuopelėms. Vadovauti reikia per ten esančias mūsų partijos frakcijas..

LKP leidinys *Raudonoji Pagalba* (1936 m., Nr. 16) apie šią komunistų organizaciją rašė:

Klausimas, ką gi praktiškai nuveikia Lietuvos Raudonoji Pagalba? Visų pirma, ji aprūpina medžiagiškai kalinius komunistus. Politkaliniui į mėnesį duodama 4 litai, kaliniams ligoniams – 6 lt. ir ypatingiems ligoniams – 8 lt. Raud. Pagalba rūpinasi ir kalinių šeimomis. Pagalba rūpinasi išėjusiais iš kalėjimo ir ištremtaisiais, jos pastangomis samdomi advokatai tuo atveju, kai reikia ginti kurį nors komunistą, įkliuvusį už veikimą. Be to, tam tikra surenkamų pinigų dalis skiriama užsieniui (vokiečių komunistams kaliniams, Ispanijos vyriausybinkams). Pagalbai priklauso ir komunistinės spaudos išlaikymas, organizatorių algomis aprūpinimas, jų įvairių kelionių

apmokėjimas. Pagalba yra savos rūšies Lietuvos komunistų finansų ministerija, kuri rūpinasi pinigais, jų organizavimu ir jų disponavimu.”¹⁸

Lėšos šiai organizacijai, o kartu – komunistams bei komjaunuoliams remti buvo surenkamos, aukojant patiems komunistinių organizacijų nariams ir jų rėmėjams bei gaudant finansavimą iš užsienio Raudonosios pagalbos organizacijų, tiksliau – iš Sovietų Rusijos. LKP Anykščių parajonyje viena kuopelė, vadovaujama Leizerio Karabelniko, vadinosi MOPR-u, bet aukas rinko ne tik šios kuopelės komunistai. MOPR-ui rinkdavo aukas nemažas būrys Anykščių bei Kavarsko komunistų ir komjaunuolių, kuriuos tai įpareigodavo daryti parajonio arba kuopelių sekretoriai. Aukų rinkėjai būdavo aprūpinami MOPR-o ženkleliais, kuriuos įteikdavo aukotojui, bet kai kurie iš jų vengdavo ženklelius imti, nes tai galėjo kompromituoti aukotoją. Vieno ženklelio vertė buvo 10 ct, kiekvienas komunistas privalėjo kas mėnesį pirkti MOPR-o ženklelių, neturtingi nariai – ne mažiau kaip už 20 ct, turtingesni – nuo 50 ct iki 1 Lt. Papildomai iš kiekvieno komunisto, išskyrus neturtinguosius, buvo renkamas kas mėnesį 50 ct nario mokestis (metams – 7 Lt). Buvo renkamos ir proginės aukos, vykstant įvairiems susirinkimams „masovkoms“, dažniausiai – svarbioms komunistinėms datoms – gegužės 1 d. ir lapkričio 7 d. – paminėti. Pvz., 1934 m. gegužės 1 d. vykusioje Kavarsko komunistų „masovkoje“ Beilė Deleckaitė MOPR-ui surinko 31 Lt, surinktus pinigus ji perdavė kavarskiečių „masovkoje“ dalyvavusiai LKP Anykščių parajonio komiteto narei Minai Bulovkaitei. LKP Anykščių parajonio komiteto narys Antanas Jačys turėdavo kitiems nariams kas mėnesį atsiskaityti

¹⁷ Kazio Šakalio parodymai 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamajame akte, in: LCVA, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 25–28.

¹⁸ Šmuilo Maušo Kopanso, Šeino Levino ir Kazio Šakalio parodymai 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamajame akte, in: LCVA, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 11, 23, 25, 28, 32, 35.

dėl komiteto reikmėms išleistų pinigų. Pvz., 1933 m. rugpjūčio mėnesį komitetas iš viso išleido 27 Lt ir 15 ct. Iš tos sumos 5 Lt buvo sušelptas bendražygis, atliekantis bausmę Utenos kalėjime, visi kiti pinigai išleisti komunistinėms vėliavoms ir atsišaukimams gaminti. Vienas iš LKP Anykščių–Kavarsko vadovų, Karosas, Kavarsko laisvamanių draugijos skyriaus patalpose organizuodavo šventinius vakarėlius su loterijomis, kurių metu buvo renkamos lėšos MOPR-ui. Kai kurie LKP Anykščių–Kavarsko parajonio komunistų organizatoriai: Antanas Jačys, Vladas Gutauskas, Ruvinas ir Zelikas Laferiai, Leizeris Karabelnikas, Alfonsas Karosas, Jonas ir Vladas Vildžiūnai oficialiai nedirbo, bet jiems užtekdavo lėšų pragyvenimui ir kelionėms, nelegaliems ginklams įsigyti (tai Š. Cukeris, Š. M. Komašas, J. Maskaliūnas, J. Vildžiūnas), vykti į Sovietų Rusiją ir mokslui bei gyvenimui Maskvoje apmokėti (Jonas ir Vladas Vildžiūnai). Kai Šakalys pasakė Karosui nebedalyvausiąs komunistinėje veikloje, kaip vieną priežasčių nurodęs, jog artimieji, sužinoję apie jo nelegalią veiklą, nebemokės už jo mokslus gimnazijoje, Karosas nuramino Šakalį patikinęs, kad jo mokslus apmokės pats Karosas su sąlyga, jog Šakalys toliau dalyvaus komunistinėje veikloje. Nemažai kainavo komunistinės spaudos leidimas, gabenimas ir platinimas. Dviejuose valsčiuose veikęs LKP Anykščių–Kavarsko rajonas turėjo du šapirografus – nepigius spaudos leidimo ir kopijavimo prietaisus¹⁹. Remiantis šiais faktais galima teigti, kad vietiniams komunistams tokiai plačiai veiklai apmokėti iš savo narių ir rėmėjų surinktų pinigų būtų neužtekę. Matyt, pakankamai komunistinę veiklą finansavo Sovietų Rusija

¹⁹ Vaclovo Gliaudelio parodymai 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamajame akte, in: LCVA, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 39; Jonas Vildžiūnas, Vytautas Girčys, *Kova be atvangos*, p. 50–54.

per Lietuvos komunistų vadovybę – LKP CK arba tiesiogiai per bolševikų rezidentus LKP Panevėžio rajone ir LKP Anykščių–Kavarsko parajonio vadovybę.

Lietuvos saugumo policijos Ukmergės ir Utenos apygardų pareigūnai Anykščių krašte dirbo gana sėkmingai, nustatydami komunistinių judėjimo dalyvių asmenybes, stabdydami jų veiklą ir neleisdami šioms organizacijoms stiprėti. Bet jiems nepavyko iki galo išsiaiškinti šio krašto komunistų judėjimo pagrindinio finansavimo šaltinio. Tai rodo Lietuvos saugumo policijos 53 LKP Anykščių–Kavarsko parajonio komunistų veiklos ikiteisminio tyrimo medžiaga.

Raudonų vėliavų iškabimas buvo svarbus komunistinės veiklos atributas. Dažniausiai tai buvo daroma svarbioms komunistinėms datoms – gegužės 1 d. ir lapkričio 7 d. paminėti. Pirmą kartą raudonas vėliavas Anykščių krašte komunistai iškėlė 1923 m. Tuo metu tris raudonas vėliavas pagamino ir jas iškėlė Kavarsko valsčiaus Janušavos dvare, Kalnuočių kaime ir Kavarske, Dauginčių kaime kuopelės komunistai, kuriems vadovavo šios kuopelės sekretorius Vladas Gutauskas. Ši veikla kaip ir visos kitos komunistinės veiklos Lietuvoje buvo draudžiama ir nelegali, todėl komunistai raudonas vėliavas su jose užrašytais arba išsiuvinėtais priešvalstybiniais šūkais keldavo tamsiu paros metu, išskyrus 1926 m. Tuo laiku Lietuvoje, valdant Lietuvos Respublikos II Seimui ir Lietuvos Respublikos Prezidentui Kaziu Griniui, komunistai jautėsi gana laisvai. Ant vėliavų būdavo išsiuvinėjami šūikai, kviečiantys kovoti su valdžia. 1935 m. liepos mėn. J. Vildžiūnas atnešė raudoną vėliavą P. Misoniui, nurodęs ją iškelti prie Anykščių–Kavarsko kelio. Ant jos buvo užrašyti tokie šūikai; „Šalin imperialistų rengiamam karui prieš SSRS“, „Šalin bado ir skurdo valdžią“, „Tegyvuoja proletariato revoliucija visam pasauly“, „Tegyvuoja komunistų partija ir LKP CK“. Kavarske 1926 m. balandžio 29 d. žydų sporto draugijos „Vienybė“

patalpose vietiniai komunistai ir komjaunuliai buvo surengę tarptautinės darbininkų šventės, gegužės 1-osios minėjimą. Draugijos patalpos buvo papuoštos raudonomis vėliavomis ir plakatais su antivalstybiniais šūkais. Plakatus ir vėliavas kavarskiečiai pasigamino patys, vieną didelį plakatą su užrašu „Lai gyvuoja Sovietų Lietuva“ iš Ukmergės atvežė kavarskietis, komjaunuolis Zelmanas Cukeris, kuris tuo metu mokėsi Ukmergės gimnazijoje. Minėjime kalbėjęs vienas iš vietinių komunistų organizatorių, Kalmanas Rachmanas ragino dirbti komunistinį darbą ir nieko nebijoti, neklausti policijos nurodymų, pasiūlė raudonomis vėliavomis papuošti Kavarsko miestelį ir išdalinti atsišaukimus. Baigdamas pasakė, kad ateis diena, kai gegužės 1-ąją bus galima švęsti laisvai. Susirinkimas pavedė atsišaukimus išdalinti Rachmiliui Kliacko, Kalmanui Rachmanui ir Šeinei Reznikavičiūtei, dvi vėliavas pasiūti – Sarai-Gitel Rachmanaitėi. Kitą dieną Kalmanas Pinianka iškabino raudoną vėliavą Teodoro Narbuto g., o Rachmanas – Anykščių g. netoli tilto.

Dažniausiai Anykščiuose ir šio miestelio apylinkėse vėliavos buvo keliamos 1933–1934 m. Anykščių miestelyje raudonų vėliavų iškėlimą organizuodavo LKP Anykščių parajonio sekretorius Zėlikas Laferis ir jo brolis, parajonio komiteto narys Ruvinas Laferis, LKP Dabužių apylinkės sekretorius J. Vildžiūnas. 1933 m. kovo Z. Laferio nurodymu dvi vėliavas pasiuvo LKP parajonio komiteto narė Beilė Ševachaitė, vėliavas ant Anykščių tilto ir Anykščių priemiestyje greta gyvulių skerdyklos ant telefono laidų pakabino Leizeris Karabelnikas, jam padėjo Jocha Gantvergeraitė. 1933 m. lapkričio pradžioje, susikvietęs į pasitarimą visų keturių LKP Anykščių parajonio kuopelių aktyvą, parajonio sekretorius Z. Laferis nurodė kiekvienai kuopelei pagaminti po vieną raudoną vėliavą ir iškabinti jas Anykščių miestelyje Spalio revoliucijos švenčių proga (1933 m. lapkri-

čio 7 d.). Vėliavas siuvo LKP narės, siuvėjos Michlė Bulovkaitė, Chaja Picketkinaitė ir Beilė Ševachaitė, o iškabinti turėjo LKP parajonio komiteto nariai Gliaudelis ir Karabelnikas. Jie iš anksto planavo vėliavas iškelti Anykščių centre, gerai matomose vietose, vieną vėliavą buvo numatyta pritvirtinti ant teismo antstolio, Anykščių raitųjų šaulių būrio vado Oskaro Liudvigo namų radijo antenos, bet vietoje keturių vėliavų pavyko iškabinti tik vieną, ir ne Anykščių centre, bet pakraštyje, vėl prie tos pačios gyvulių skerdyklos kaip ir 1933 m. kovo mėnesį – šį kartą ne ant telefono laidų, bet medyje. Matyt, policijai iš anksto apie vėliavų iškabavimo vietas pranešė pats Gliaudelis, slapta bendradarbiavęs su policija.

Anykščių miestelio apylinkėse raudonas vėliavas komunistai dažniausiai kabindavo ant telefono-telegrafo stulpų greta vieškelio. 1933 m. gegužės mėn. raudoną vėliavą ant telefono laidų Pagrauzių k. pakabino LKP Anykščių parajonio komiteto narys Jačys, jam padėjo jo kaimynas komunistas Petronis. 1933 m. liepos 29 d. LKP Dabužių apylinkės komunistai Leščinskas ir Misonis iškabino raudoną vėliavą ant telefono laidų prie Anykščių–Kavarsko vieškelio ties Jokūbavos k., vėliavą jiems atnešė ir įpareigojo iškelti LKP Dabužių apylinkės sekretorius J. Vildžiūnas. 1935 m. prieš gegužės 1-ąją J. Vildžiūnas, vėl atsinešęs raudoną vėliavą pas Misonį, nurodė ją iškelti prie Anykščių–Troškūnų vieškelio ties Vikonių k., bet Misonis nutarė nutraukti ryšius su komunistais ir vėliavą iškabinti atsisakė. Po kelių valandų atėjęs J. Vildžiūnas vėliava iš Misonio atsiėmė. 1931 m. vasara Dauginčių k. komunistų kuopelės nariai Čiukšys ir V. Gutauskas buvo iškėlę komunistinę vėliavą berže prie Kavarsko–Traupio vieškelio greta Dauginčių kaimo. Bet raudonas vėliavas LKP Anykščių–Kavarsko komunistai keldavo ne kasmet. Jiems, matyt, trukdydavo lėšų trukūmas arba geras policijos darbas, kai

policija per savo agentus tarp komunistų iš anksto sužinodavo, kada ir kur ruošiamasi iškabinti komunistines vėliavas²⁰.

Komunistinė agitacija, naujų narių pritraukimas vyko ne tik per LKP leidžiamą spaudą, kiekvienas komunistas privalėjo būti agitatorius, pritraukti į komunistinę veiklą naujų narių. Sėkmingiausiai šią veiklą vykdė patyrę komunistai bei šios veiklos organizatoriai: Vladas Gutauskas, Leizeris Karabelnikas, Alfonsas Karosas, Zelikas Laferis, Kalmanas Rachmanas, Alfonsas Vildžiūnas, Jonas Vildžiūnas, Vladas Vildžiūnas. Komunistų pasitarimuose ir susirinkimuose buvo mokoma, kaip pritraukti naujų narių. LKP Dabužių apylinkės sekretorius A. Vildžiūnas apylinkės komunistų susirinkime, vykusiam 1934 m. rugpjūčio 5 d. Paraisčio k., komunistų Donato ir Petro Vildžiūnų sodyboje, kalbėjo: „Draugai, dabar sunkų momentą gyvename, mes nebegauname literatūros ir dar kurį laiką jos neturėsime, todėl stenkimės žodžiais pritraukti kuo daugiau narių į savo draugų tarpą. Pirmiausiai stenkitės atkalbėti kaimo draugus nuo bažnyčios lankymo, tik po to truputį pradėkite kalbėti apie idėjas, ir jeigu matysime, kad jis prijaucia, atsiveskite jį į savo susirinkimą.“

1933 m. birželio mėn. prie Anykščių m. krūmuose netoli geležinkelio tilto vykusiam LKP Anykščių parajonio komiteto susirinkime dalyvavęs LKP CK instruktorius iš Panevėžio Povilas Stukas paklausė komiteto narį Jačį, kaip jam sekėsi išplatinti komunistinę literatūrą kaimuose. Jačys papasakojo susirinkusiems, kaip jis platino literatūrą,

o jam baigus kalbėti Stukas paklausė: „Ar tuo Jūsų darbas ir baigėsi?“ – ir nesulaukęs atsakymo pats atsakė, kad dar ne. „Nes dabar Jūsų užduotis sekti tų kaimų gyventojus darbininkus ir mažžemius ir klausyti, ką jie kalbės apie tuos atsišaukimus ir komunistų veiklą. Jai atsiras palankiai atsiliepiančių, reikia stengtis jų nepaleisti ir įtraukti į savųjų tarpą – Lietuvos revoliucionierių eiles.“ Be to, Stukas nurodė komisijos nariams, kad kas mėnesį kiekvienas į komunistinę veiklą įtrauktų ne mažiau kaip vieną asmenį. Praktiškai naujų narių įtraukimas į komunistinę veiklą buvo vykdomas taip: Jačio kaimynas, beturtis darbininkas Petronis 1932 m. rugsėjo mėn. užeidavo pas savo kaimyną pasiskaityti laikraščius. Iš pradžių Jačys jam duodavo skaityti *Lietuvos žinias* ir *Lietuvos ūkininką*, o pamatęs, kad Petroniui skaityti patinka, vieną kartą pasiūlė LKP laikraštį-knygutę *Balsas*, bet prašė niekam nesakyti, iš kur jį gavo. Kai Petronis leidinį perskaitė ir grąžino, Jačys jam paaiškino, kad tai organizacijos, kuri gina darbininkų reikalus ir kovoja už jų gyvenimo pagerinimą, laikraštis. Pamatęs, kad Petronis susidomėjo, davė jam pasiskaityti Nikolajaus Bucharino knygą *Komunizmo ABC* bei LKP leidinių *Kareivių tiesa* ir *Partijos darbas*. Kai Petronis pakankamai prisiskaitė komunistinės propagandos leidinių, Jačys jį pradėjo agituoti stoti į komunistų gretas aiškindamas, kad dabartinė tvarka Lietuvoje supuvusi, darbininkams reikia vienytis ir nuversti valdžią, bet kad tai darbininkai pasiektų, reikia susiburti ir stoti į komunistų partiją. Panašiomis kalbomis Jačiui pavyko kaimyną įkalbėti stoti į LKP gretas. Prieš tai Petronis gavo pirmą užduotį – įbrukti į kišenę laidotuvėse dalyvausiančiam LK kareiviui komunistų laikraštį *Kareivių tiesa*. Įvykdęs šią užduotį, 1932 m. gruodžio mėn. Petronis buvo pakviestas į komunistų susirinkimą Janydžių vienkiemyje ir priimtas į LKP gretas. Jo parengimas tapti komunistų

²⁰ 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamasis aktas, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 3-5, 42, 48; Juozo Leščinsko, Šmuilo Maušo Kopanso, Šeino Levino, Petro Meškausko, Antano Petronio, A. Raudonio, R. Staniūno ir Kazio Šakalio parodymai 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamajame akte, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 5, 6, 12, 23, 27, 32, 35, 43.

trūko nepilnus keturius mėnesius. Petronis po savo kaimyno Jačio tapo antruoju lietuviu Anykščių miestelio komunistų gretose.

Komunistai kavarskietis Rachmanas ir anykštėnas Karabelnikas kandidatus į partijos gretas agituodavo akcentuodami, kad įstojus į partiją galima pagerinti savo būvį. Kai agituojama į partijos gretas Cive Geichmanaitė pastebėjo, kad kovojant prieš valdžią galima pakliūti į kalėjimą, Rachmanas jai pasakęs: „Kalėjimas komunistui turi būti tas pats kas namai.“ Visi komunistai, agituodami prieš Lietuvos valdžią pabrėždavo, kad tai darbo žmonių išnaudotojų valdžia, silpna ir supuvusi, reikia visiems išnaudojamiesiems stoti į komunistų partiją ir revoliucijos keliu valdžią nuversti. Tai pat savo kalbose visada girdavo Sovietų Rusiją kaip darbininkų Tėvynę, kur nėra jokio išnaudojimo ir darbininkai puikiai gyvena. 1934 balandžio mėn. Beilės Ševachaitės namuose Jono Biliūno gatvėje Anykščiuose žydų kalba vyksiamie anykštėnų komunistų susirinkime LKP Anykščių parajonio sekretorius Z. Laferis sakė: „Nežiūrėti Lietuvos, bet dirbti ir stengtis, kad Lietuvoje būtų įvesta komunistų valdžia – tokia kaip Rusijoje.“ Šiame susirinkime nedalyvavo vieninteliai du komunistai lietuviai iš Anykščių miestelio – Jačys ir Petronis, todėl vietinių komunistų susirinkimas vyko žydų kalba.

Daugelį priešvalstybinių veiklų LKP Anykščių–Kavarsko parajonio komunistai žydai ir lietuviai vykdė kartu, prieštaravimų tarp jų tautiniu pagrindu nebuvo, bet žinomi tik du atvejai šiame LKP parajonyje, kai žydai užverbavo į komunistų partiją lietuvius. Tai pavyko padaryti LKP Anykščių parajonio MOPR kuopelės sekretoriui Karabelnikui, kuris 1933 m. užverbavo į komunistų partiją anykštėną Gliaudelį, po to greitai pakilusį partinės karjeros laiptais – jis buvo paskirtas kuopelės sekretoriumi ir LKP parajonio komiteto nariu. Bet vėliau paaiškėjo, kad jis bendradarbiavo su Lietuvos saugumo

policija ir, matyt, buvo infiltruotas į komunistų gretas. 1936 m. kavarskiečių komunistų organizatorius Rachmanas prikalbėjo stoti į komunistų partiją komunistų brolių Komašų odos dirbtuvių darbininką Praną Imbrasą iš Papragių kaimo, bet kai Rachmanas pareikalavo iš Imbraso sumokėti partijos nario mokesį, jis su komunistais ryšius nutraukė.

Lietuvos saugumo policija sėkmingai kontroliavo komunistinį judėjimą, aktyviausius jo narius sulaikydama. Lietuvos kariuomenės teismas jiems skirdavo bausmes – nuo vietos policijos nuolatinės priežiūros iki sunkių darbų kalėjimo, todėl komunistams prastai sekėsi didinti savo narių gretas net miesteliuose. Komunistų skaičius labiausiai išaugo 1927–1928 m., kai Anykščių miestelyje buvo 20 komunistų, apie 15 komjaunuolių, Kavarsko miestelyje – 16 komunistų ir apie 15 komjaunuolių. Bet iki pat sovietinės okupacijos tas skaičius nedidėjo, dėl to LKP Anykščių–Kavarsko parajonio vadovai dažnai iš savo kuratorių (LKP rajonų ir parajonių instruktorių, parajonių sekretorių) susilaukdavo kritikos. 1933 m. rugpjūčio mėn. krūmynuose netoli geležinkelio tilto vykusiame LKP Anykščių komunistų susirinkime už neveiklumą juos išbarė LKP Panevėžio rajono instruktorius Povilas Stukas, paraginęs sudaryti nelegalius darbininkų profsąjungų būrelius. Dažniausiai kritikos susilaukdavo Kavarsko miestelio komunistai. Feigos Kovalskaitės namuose Kavarske, 1934 m. balandžio 2 d. vykusiame Kavarsko komunistų pasitarime LKP Anykščių–Kavarsko parajonio sekretorius Z. Laferis išbarė kavarskiečius už neveiklumą, kaip gerą pavyzdį nurodė Dragaudžių ir Paraisčių kaimų LKP kuopelių veiklą, pažadėjo atsistoti komunistinės literatūros ir pagrasino nutraukti su kavarskiečiais ryšius, jeigu tie literatūros neišplatins. 1934 m. gegužės 4 d. Kavarsko komunistų susirinkime dalyvavusi LKP Ukmergės parajonio ko-

miteto narė C. Šapotkinaitė jiems pranešė, kad informavo LKP CK apie kavarskiečių komunistų neveiklumą ir pasiūlė paskirti žmogų, kuris nuvažiuotų pas ją į Ukmergę ir atvežtų kavarskiečiams veiklos instrukcijas bei literatūros.

Matyt, dėl dažnos kritikos ir nesėkmių Kavarsko komunistai nutarė imtis teroro taktikos. 1931 kovo 8 d. brolių Šolomo Mendelio Komašo ir Šachno Abraomo Komašo namuose, Šovenių g. 7 vykusiame Kavarsko komunistų susirinkime buvo nutarta nužudyti Kavarsko nuovados policijos viršininką Juozą Vilčinską ir policijos raštvedį, šaulių būrio vadą Joną Raudonikį, kadangi jie persekioja komunistus ir trukdo jiems veikti. Raštu buvo gautas sutikimas iš LKP Ukmergės parajonio, bet policija iš savo infiltruoto agento į komunistų gretas, dalyvavusio šiame susirinkime, sužinojo apie šiuos planus ir pasikėsino žlugti. Netrukus 1931 m. kovo 31 d. vieni iš šio sąmokslų dalyvių – Šimkė Cukeris ir Šolomas Mendelis Komašas, dėl dramos apsiginklavę revolveriais, platino viešai dienos metu komunistinę literatūrą vieškelyje tarp Kavarsko bei Bebrūnų k. Juos pastebėjo Kavarsko šaulių būrio vadas Jonas Raudonikis ir bandė sulaukyti, bet komunistai, palikę literatūrą ant kelio ir atsišaudydami iš revolverių, paspruko link Šventosios upės į Kalnuočių kaimo krūmynus. Koks skaičius LKP Anykščių–Kavarsko parajonio komunistų turėjo ginklus – nėra žinoma, bet 1934 m. kratos metu Lietuvos saugumo Ukmergės apygardos ir Kavarsko nuovados policininkams pavyko surasti ginklus pas Kavarsko vls. Naujokų k. kuopelės komunistą J. Maskoliūną: rastas 5 šoviniams užtaisytas vokiškas karabinas-nupjautavamzdis ir 10 pistoleto šovinių, Dabužių apyl. komunistų sekretoriaus Jono Vildžiūno Dabužių miške įrengtoje komunistinės spaudos slėptuvėje rastas pistoletas „Mauzer“ ir vokiškas karabinas. Kai vykdavo Dabužių apyl.

komunistų susirinkimai, jeigu komunistai rinkdavosi kur nors miške ar krūmynuose, J. Vildžiūnas tą vietą saugoti siūsdavo 3–4 ginkluotus slapukus (sargybą). Bet dauguma komunistų, matyt, ginklų neturėjo, nes apie tai iš savo informatorių galėjo žinoti Lietuvos saugumo policija. Komunistai, nors ir buvo gerai organizuoti, bet dėl savo neskaitlingumo kokių nors ginkluotų maištų Anykščių krašte būtų nesugebėję suorganizuoti. Be to, visuomeninę tvarką prižiūrėjo Anykščių ir Kavarsko nuovadų policininkai, miesteliuose bei kai kuriuose kaimuose veikė šaulių būriai, nemaža jų dalis, kaip ir policininkai, buvo ginkluoti.

Dauguma visuomenės komunistų nepalaikė, bet jie turėjo savo rėmėjų²¹. Vienas Anykščių krašto komunistų vadų, J. Vildžiūnas savo prisiminimuose nurodė, kad komunistus Anykščiuose palaikė verslininkas Valerijonas Laskauskas ir trys jo sūnūs, kurie neva irgi buvo komunistai, mokytojai Edvardas Makštys, Jeronimas Šulga ir Julija Zabelaitė, veterinarijos gydytojas Juozas Gutauskas, vėliau persikėlęs gyventi į Dauginčių kaimą. Nors Lietuvos saugumo policija neblogai žinojo visus Anykščių komunistus, bet J. Vildžiūno įvardintų asmenų nelaiškė komunistais. Išimtis buvo E. Makštys, komunistinio judėjimo pradininkas Anykščiuose, bet jis jau 1923 m. buvo išvykęs iš Anykščių gyventi į Kėdainių apskritį. Parama komunistams lietuviškoje visuomenėje Anykščių miestelyje buvo itin menka, iš visų išsiskyrė verslininkas Valerijonas Laskauskas ir jo sūnus Jonas Laskauskas, kuris, tėvui mirus 1935 m., paveldėjo iš jo knygyną, geležies parduotuvę bei lėptpjuvę; verslas buvo sėkmingas, pas Laskauskus dirbdavo iki 12 samdytų darbuotojų. Laskauskai niekada

²¹ Juozas Daulius, *Komunizmas Lietuvoje*, p. 98–111, [interaktyvus], in: <http://partizanai.org/j-daulius-komunizmas-lietuvoje>, (2022-07-05).

viešai nepalaikė komunistų, bet Valerijono Laskausko knygyne galima buvo nusipirkti ne tik grožinės literatūros knygų, maldaknygių, bet ir iš po prekystalio – Karlo Markso, Lenino veikalų bei kitos komunistinės literatūros. Jonas Laskauskas visada aukodavo MOPR, savo pinigais nupirko komunistams šapirografą, savo namuose Tilto gatvėje kai kada paslėpdavo policijos paieškomus asmenis. Nors Laskauskas 1938 m. įstojo į Anykščių šaulių būrį, bet toliau rėmė komunistus²².

Trečia pagal skaičių tautybė po lietuvių ir žydų, gyvenusi Anykščių ir Kavarsko valsčiuose, buvo rusai, bet nei Naujonių k. (Anykščių vls.) ir Girelės k. (Kavarsko vls.) sentikių, nei Anykščių mieste gyvenusių rusų stačiatikių komunistinė veikla netraukė. Apie rusus, Lietuvos nepriklausomybės metais priklausiusius komunistinėms organizacijoms, beveik nieko neminima, išskyrus apie vieną anykštėną komunistą Safroną Šaripovą, kurį savo prisiminimų knygoje mini vienas iš komunistinio judėjimo lyderių šiame krašte – J. Vildžiūnas. Jokios informacijos apie rusus komunistinių organizacijų narius nėra Lietuvos saugumo policijos dokumentuose ir Lietuvos kariuomenės teismo dokumentuose 1936 m. (53-jų Anykščių ir Kavarsko komunistų byloje)²³.

Dauguma Anykščių krašto komunistinių organizacijų dalyvių žydų turėjo darbinikiškas siuvėjų, batsiuvių, mezgėjų, veltinių

gamintojų profesijas, tarp jų buvo ir tarnaičių (Chaja Rachmanaitė) bei namų šeiminkių (Feiga Kovalskaitė-Komašienė, Chaja Piniankaitė), daugelis iš jų gyveno nepasiturinčiai. Buvo neišsilavinę, baigę tik pradinės mokyklas, pasitaikė ir mažaraščių. Bet tarp jų buvo ir pasiturinčių žmonių, turinčių geras profesijas bei gerą išsilavinimą: kavarskiečiai broliai Šachnas Abraomas ir Šolomas Mendelis Komašai, Izraelio Komašo sūnūs valdė odos dirbtuves ir parduotuvę Šovenių g. 7 Kavarske, kur buvo konspiracinis komunistų butas ir susirinkimų vieta. Šachnas Abraomas, nors ir buvo beraštis, mokėjo tik pasirašyti, bet Kaune turėjo nuosavą kavinę, Šolomas Mendelis papildomai vertėsi obuolių prekyba. Jų valdomose dirbtuvėse dirbdavo 3–5 darbininkai. Darbdaviai suagitavo kartu su Kalmanu Rachmanu savo darbininką Petrą Imbrasą iš Papragių k. stoti į komunistų partiją, bet jis atsisakė šios veiklos, kai Komašai pareikalavo, kad jis Rachmanas – komunistų partijos nario mokestį. Anykštėnės seserys Jocha ir Feigė Gantvergeraitės buvo fotografės, dirbdavo Anykščiuose, Kaune, Kavarske ir šiuose miestuose vykdavo komunistinę veiklą, platino komunistinę spaudą, rinko lėšas MOPR ir agitavo stoti į komunistines organizacijas. Jocha 1936 m. buvo nuteista 1 m. sunkiųjų darbų kalėjimo už komunistinę veiklą, Feigė tai pat buvo 1936 m. teisiama, bet dėl įrodymų stokos išteisinta. Ruvinas Kaganas, anykštėno stambaus prekybininko Berelio Kagano, turėjęsio manufaktūros parduotuvę Anykščiuose, sūnus buvo baigęs Anykščių progimnazijos dvi klases, nuo 1934 m. – komjaunuolis ir MOPR organizacijos narys, nuo 1939 m. – LKP Anykščių parajonio komiteto narys. Komunistas kavarskietis Mejeris Reznikavičius buvo baigęs Ukmergės gimnaziją ir dirbo pardavėju-buhalteriu žydų prekybos įmonėse Kaune, vėliau Panevėžyje, palaikė ryšius su vietiniais komunistais. Pirmą kartą

²² 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamasis aktas, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 38; V. Gliudelio, Š. Levino, P. Misonio ir K. Šakalio parodymai 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamajame akte, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 6, 25, 28, 32, 38, 40.

²³ 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamasis aktas, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 11, V. Gliudelio, P. Kaušpėdo, Š. m. Kopanso, Š. Levino ir P. Misonio parodymai 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamajame akte, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 3, 23, 35, 41.

baustas 1925 m. Kauno karo komendanto, ištremtas iš Kauno į savo tėviškę Kavarską, bet netrukus išvyko dirbti į Panevėžį. Dažnai atvykdavo į Kavarską ir skaitydavo paskaitas vietiniams komunistams ir komjaunuoliams, pvz., tokia tema: „Kokią turi reikšmę pasaulio darbininkams SSRS įstojimas į Tautų Sąjungą“, aprūpindavo vietinius komunistus įvairiomis LKP vadovybės išleistomis komunistinės veiklos instrukcijomis ir kita literatūra. Komunistine veikla buvo įtariamą, bet 1936 m. dėl įrodymų stokos LK teismo išteisintas kavarskietis Kalmanas Cukeris, Maušos sūnus. Jo brolis Šimkė buvo aktyvus komunistas ir 1936 m. LK teismo sprendimu nuteistas 6 metams sunkių darbų kalėjimo. K. Cukeris siekė baigti religinius mokslus, gyvendamas Kavarske mokėsi Talmudo pas Kavarsko rezniką Izraelį-Boruchą Ziskindą, persikėlęs į Ukmergę toliau mokėsi Talmudo pas vietinį rezniką Jankelį-Kelmoną Goldbergą. Savo 1936 m. spalio 22 d. prašyme Lietuvos kariuomenės teismui dėl jo nurodytų liudininkų kvietimo į teismo posėdį K. Cukeris teisinosi: „Ukmergės miesto reznikas Jankelis-Kelmonas Goldbergas mane pažįsta kaip dorą, sąžiningą ir tikintį žmogų, kad aš kaipo tikintis izraelitas kasdien meldžiausi Ponui Dievui, kad liuosu laiku visada tik mokiausi žydų įstatus – Talmudą, kad aš nuolat eidavau sinagogon, kad visai mažai sueidavau su kitais žmonėmis.“

Absoliuti dauguma žydų komjaunuolių ir komunistų laikėsi izraelitų tikėjimo ir lankėsi maldos namuose, daugelis iš jų teisme pabrėždavo, kad yra izraelitų tikybos, laikosi savo tautos tradicijų ir savo nusistatymu yra ištikimi Lietuvos piliečiai. Per apklausą LK teisme 1936 m. teisiant 53 Anykščių ir Kavarsko komunistus, 3 žydai anykštėnai Ruvinas ir Zėlikas Laferiai bei Chava Piniankaitė pasakė, kad jie yra laisvamaniai (anketoje – be tikybos), iš teisiamų lietuvių komunistų net 10 pareiškė, kad

jie yra laisvamaniai. Anykščių ir Kavarsko komunistinis judėjimas tarp žydų išsiskyrė ir labai aktyviu moterų dalyvavimu: iš 72 komunistinių organizacijų dalyvių bei įtariamų dalyvavimų komunistinėje veikloje asmenų 28-ios, t. y. 39 proc., buvo moterys iš jų 4 buvo ištekėjusios: Jocha Gantvergeraitė-Traubienė, Civė Geichmanaitė-Kaplanienė, Feiga Kovalskaitė-Komašienė ir Estera Levinaitė-Stakliškienė. Iš 71 komunistinių organizacijų dalyvių bei įtariamų dalyvavimų komunistinėje lietuvių moterų sudarė 3,4 proc. Iš jų tik Veronika Vildžiūnaitė iš Paraisčio k. buvo teista už komunistinę veiklą, Kamilija Kavaliauskienė iš Naujokų k. ir Anelė Leščinskaitė iš Penionių k. buvo išteisintos, o seserys Anelė ir Julija Gričiūnaitės iš Paraisčio kaimo ištekėjusios nebedalyvavo šioje veikloje. Labai skyrėsi tautine sudėtimi komunistinis judėjimas kaime – čia dalyvavo tik lietuviai, o miesteliuose, Anykščiuose ir Kavarske veikė beveik vien tik žydai²⁴.

Lietuvių ir žydų komunistų bendradarbiavimas. Komunistai visada stengėsi padaryti savo judėjimą internacionaliniu, todėl komunistinėje veikloje dalyvavę lietuviai ir žydai aktyviai bendradarbiavo. Vieni iš komunistinio judėjimo lyderių Anykščių krašte, lietuviai Karosas ir Gutauskas, gyvendami kaime dažnai lankėsi Kavarsko miestelio žydų komjaunuolių ir komunistų susirinkimuose, kaip labiau patyrę mokė vietos žydų jaunimą komunistinės veiklos, dalinosi komunistine literatūra, organizuodavo vakarėlius su loterija, kartu rinkdavo lėšas MOPR-ui. Jie išsinuomavo miestelyje patalpas ir jose įkūrė Laisvamanių etinės kultūros draugijos Kavarsko skyrių

²⁴ Cīvė Geichmanaitė, Vaclovo Gliudelio, Petro Imbraso, Šmuilos Maušo Kopanso, Juozo Leščinsko, Šeino Levino, Povilo Misonio, Antano Petronio ir Kazio Šakalio parodymai 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamajame akte, in: LCVA, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 3, 4, 9, 11, 23, 27–28, 37–38, 39, 42–43.

bei skaityklą, kur buvo vykdoma komunistinė agitacija ir platinama komunistinė literatūra. Karosas, norėdamas įtraukti į komunistinę veiklą daugiau žydų jaunimo, pasiūlė bendraminčiui Rachmanui Kalmanui organizuoti žydišką komunistinės pakraipos organizaciją, matyt, dėl to, kad Karosui sunkiai sekėsi pritraukti į savo laisvamanių draugiją daugiau žydų, nes visi jie buvo tikintys. Todėl sumanyta nauja „žydiška“ komunistų veiklą pridengianti organizacija. 1925 m. Kavarske buvo įkurta žydų sporto draugija „Vienybė“, kur vykdavo komunistų pasitarimai ir komunistinių švenčių minėjimai.

Anykščiuose komunistai stengėsi daugiau veikti per nelegalias profsąjungas, nes čia buvo ne viena įmonė, kuriose dirbo nuo 20 iki 100 darbininkų. Stambesnės miesto įmonės buvo: Iciko Gelvano batų ir aulų siuvimo dirbtuvės, Leibos Montviliškio avalynės dirbtuvės, Anykščių pieninė, Leibos Kozlovskio mezgykla, Nochimo Gafonovičiaus veltinių dirbtuvės, „Jono Karvelio ir Co“ elektrinė bei malūnas, Balio Karazijos vyno darykla.

Kuriant profsąjungas, organizuojant streikus lietuviai ir žydai komunistai tai pat veikė kartu. 1933 m. gegužės–spalio mėnesiais Adomo Lauciaus namuose Ažupiečių k. vykusiuose komunistų susirinkimuose dalyvaudavo broliai Ruvinas ir Zelikas Laferiai, Petronis, Laucius, Jačys, LKP instruktorius Stukas, kuris į pasitarimus atvykdavo iš Panevėžio. Šiuose pasitarimuose buvo svarstomi klausimai dėl komunistinės literatūros platinimo, konspiracijos, nelegalių darbininkų profsąjungų ratelių kūrimo ir Anykščių batsiuvių streiko organizavimo nederbant 1933 m. lapkričio 7 d. revoliucijos metinių dieną. 1934 m. vasario mėn. komunistai – anykštėnas Z. Laferis kartu su kavarskiečių Rachmanu Anykščiuose organizavo darbininkų streiką, kuriame rinko aukas streikuojantiems ir platino atsišaukimus.

Anykščių miestelio žydai komunistai

stengėsi į savo organizaciją pritraukti daugiau lietuvių, nors beveik visi šie bandymai baigėsi nesėkmėmis. 1933 m. balandžio mėn. MOPR kuopelės sekretorius Karabelnikas įtraukė į komunistinę veiklą anykštėną Gliaudelį: iš pradžių prikalbino stoti į komjaunimą, po pusmečio jį priėmė į komunistų partiją, o 1934 m. birželio mėn. vykusiame MOPR kuopelės pasitarime LKP Anykščių parajonio komiteto narė Mina Bulovkaitė Gliaudelį paskyrė kuopelės sekretoriumi vietoje Karabelniko, kuris pats buvo subūręs MOPR-o kuopelę ir įtraukęs į komunistinę veiklą Gliaudelį. Karabelnikas buvo vienas aktyviausių anykštėnų komunistų, turėjo 10 metų komunistinės veiklos stažą, sėkmingai verbavo naujus narius, organizuodavo raudonų vėliavų iškelimą Anykščiuose bolševikinių švenčių proga, sėkmingai platinė komunistinę spaudą, nepagalėjo net savo tėvo arklio ir žiemą 1934 m. sausio 30 d. nujojo iki Kavarsko (16 km), kad skubiai galėtų pristatyti korespondenciją ir literatūrą vietiniams komunistams. Nežiūrint Karabelniko nuopelnų partijai, vadovauti kuopelei buvo pasirinktas Gliaudelis, nors jis komunistų partijos gretose dirbo nepilnus metus. Keičiant kuopelės vadovą Bulovkaitė paaikšino, kad L. Karabelnikas mažaraštis, o Gliaudelis baigęs progimnaziją, bet faktiškai tas keitimas buvo daromas dėl didelio lietuvių trūkumo Anykščių komunistų organizacijoje. Netrukus Gliaudelis buvo paaukštintas, jis tapo LKP Anykščių parajonio komiteto nariu.

Bet Anykščių komunistų organizacijoje dirbant Gliaudeliui vietiniai komunistai patyrė vieną nesėkmę po kitos: buvo sulaukyta didelė komunistinės literatūros siunta iš Panevėžio, suimtas LKP Anykščių parajonio sekretorius Jankelis Šapira ir 3 parajonio komiteto nariai. Konspiraciniame bute suimtas buto šeimininkas, LKP Anykščių parajonio komiteto narys Jačys ir atvykęs instruktuoti

anykštėnų komunistų LKP Panevėžio rajono instruktorius Juozas Stukas su fiktyviais Juozo Klimavičiaus dokumentais, kartu su jais sulaikytas ir Gliaudelis, bet jam paskirta policijos priežiūra ir jis greitai iš kalėjimo paleistas. Matyt, Gliaudelis savo veiklą tarp komunistų buvo iš anksto suderinęs su Lietuvos saugumo policija²⁵.

Kitas lietuvis, artimai bendravęs su Anykščių komunistais, buvo Matas Purvėnas. Jis buvo išvykęs į JAV užsidirbti, iš ten grįžęs Anykščiuose įsteigė restoraną. Virš jo antrajame aukšte buvo komunistų konspiracinis butas, nors į komunistų partiją Purvėnas nestojo, bet visada aukojo MOPR. Purvėno namuose 1932 m. gruodžio ir 1933 m. vasario mėn. vyko Anykščių komunistų susirinkimai. 1934 m. birželio mėnesį Popo miškelyje prie Anykščių Bulovkaitė aiškino, kad žydams sunkiau prieiti prie lietuvių darbininkų ir kad reikia saugotis išdavikų; kaip vieną iš tokių paminėjo Purvėną ir vieną merginą žydę, pasakė, kad už išdaviko užverbavimą į LKP narius turi atsakyti ne tik išdavikas, bet ir jį užverbavęs partijos narys.

Vienas iš komunistinio judėjimo Anykščių krašte lyderių Karosas į komunistinę veiklą 1929 m. įtraukė Dečionių k., Kavarsko vls. gyventoją Šakalį, Anykščių progimnazijos moksleivį. Jis iš pradžių buvo LKJS Kavarsko parajonio Naujokų k. kuopelės narys (komjaunuolis). Komunistai jį prikalbino tapti ryšininku tarp Kavarsko ir Anykščių komunistų. K. Šakalys gyveno Kavarsko valsčiuje, o mokėsi Anykščiuose, todėl jo važinėjimas į mokslus niekam neturėjo sukelti įtarimo. Mokydamasis Anykščiuose Šakalys palaikė ryšius su Anykščių žydais komunistais Ruvinu Laferiu, Michle ir Mina Bulovkaitėmis ir kartu su jais dirbo pagrindinį komunistinį darbą, bet 1932 m. baigęs Anykščių progimnaziją jis

atsisakė toliau dirbti komunistams, nes praktikavosi Kavarsko policijos nuovados raštinėje ir rengėsi ten įsidarbinti. Savo atsisakymą Karosui jis paaiškino tuo, kad jam nusibodo dirbti su žydais, tada Karosas Šakaliui pasiūlė dirbti su lietuviais, Paraisčio k. LKP kuopelės komunistais, bet Šakalys vis tiek atsisakė, paaiškinęs A. Karosui, kad jis besimokydamas Anykščių progimnazijoje įstojo į skautus ir ruošiasi dirbti policijoje. Komunistai stengėsi grasinimais ir pažadais Šakalį perkalbėti, praktikos Kavarsko policijos nuovadoje metu jį aplankė beveik visi Anykščių krašto komunistų vadai: Jonas ir Vladas Vildžiūnai, Juozas Šleikus, Alfonsas Karosas, kvietė grįžti, aiškino, kad dirbant policijoje jam teks suiminėti savo draugus „komunistus“, bet Šakalys jiems dirbti nebesutiko²⁶.

KOMUNISTINIO JUDĖJIMO NESĖKMIŲ PRIEŽASTYS

Lietuvos saugumo policija sėkmingai kontroliavo komunistinį judėjimą Anykščių krašte per savo agentūrą ir sulaikytus šio judėjimo dalyvius, kurie dėl nepatyrimo ar baimės pakliūti į kalėjimą išduodavo savo bendražygius ir papasakodavo apie jų veiklą. Lietuvos Kariuomenės Teismo 1936 m. Anykščių ir Kavarsko komunistų

²⁵ Jono Laskausko tremties byla, in: *LJA*, f. V-5, ap. 1, b. 38049/3.

²⁶ Turto laiduotojų sąrašas, kariuomenės teismo prokuroro 1936 rugsėjo 2 d. išvados dėl Michlės Bulovkaitės Genoch, Minos Bulovkaitės Genoch ir kitų asmenų byloje, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, 60–65; 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamasis aktas, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, l. 63a, 63b, 63c; Kariuomenės teismo raštai, 1936 m. lapkričio–gruodžio mėn. raštai; Anykščių valsčiaus viršaičiui ir Anykščių valsčiaus policijos nuovados viršininkui, Kavarsko valsčiaus viršaičiui ir Kavarsko valsčiaus policijos nuovados viršininkui, Kauno m. 2-osios policijos nuovados viršininkui „Dėl turto arešto atšaukimo“, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 85b, t. 2, l. 6–12, 34–35, 37.

byloje bei J. Vildžiūno prisiminimų knygoje *Kova be atvangos* paminėti šie pranešę policijai apie savo buvusius bendražygius ir jų veiklą asmenys iš Anykščių miestelio ir valsčiaus: Zelikas Bermanas ir Vaclovas Gliaudelis iš Anykščių, Povilas Kaušpėdas iš Ažuožerių k., Šmuila Maušas Kopansas iš Anykščių, Juozas Leščinskis iš Pieniankų k., Povilas Misonis iš Ažuožerių k., Boruchas Montviliškis ir žydė mergina, kurios pavardė nežinoma, iš Anykščių. Minimi ir iš Kavarsko valsčiaus: Pranas Imbrasas iš Pumpučių k., Petras Jucys iš Aleksandravos kaimo, Vladas Nedveckas iš Piktagalio k., Bronius Ražanskas iš Varnelių kaimo, Tadas Staniūnas iš Naujokų kaimo, Kazys Šakalys iš Dečionių k., Jonas Žemaitis iš Dauginčių k., Beinas ir Šeinas Levinai iš Kavarsko mst. Daugiausiai „išdavikų“ ir policijos agentų buvo tarp lietuvių – 11 asmenų, matyt, dėl to, kad Lietuvos saugumo policijai su jais buvo paprasčiau dirbti, žydai paminėti penki, trys – Anykščiuose ir du – Kavarske. Bet daugiausiai vertingos informacijos policijai pateikė Gliaudelis ir Kopansas iš Anykščių bei Levinas iš Kavarsko. Dabužių apylinkės komunistų 1934 m. balandžio 24 d. susirinkime, kuris vyko brolių komunistų Donato ir Petro Vildžiūnų namuose, Paraisčio kaime, buvo kalbama apie nepalankų metų veikti, nes sutriko komunistinės literatūros tiekimas ir daug komunistų buvo suimta. Šiame susirinkime kalbėdamas LKP Kavarsko parajonio Paraisčio k. kuopelės sekretorius A. Vildžiūnas pasakė: „Kiekvienam brangi laisvė, o šunys kriminalistai nei pakrutėti neduoda.“ 1933 m. lapkričio 6–7 d. komunistai Anykščių mieste buvo suplanavę iškelti 4 raudonas vėliavas, kiekviena komunistų kuopelė tą progą pasiuvo po vieną vėliavą, bet šių planų įgyvendinti dėl policijos patruliojimo gatvėmis nepavyko. Šie faktai ir nuolatiniai komunistų sulaukymai patvirtina, kad jų veikla buvo nesėkminga

ir jie nesugebėjo išvengti Lietuvos policijos dėmesio²⁷.

IŠVADOS

Anykščių krašte komunistai savo veiklą pradėjo dar vykstant Lietuvos nepriklausomybės kovoms. 1920 m. pirmąjį komunistų būrelį Anykščiuose įkūrė buvęs Rusijos bolševikų partijos narys ir 1919 m. Švenčionių aps. revoliucinio komiteto komisaras, mokytojas Edvardas Makštys²⁸. Nėra žinomi kiti šio būrelio nariai, bet pamažu komunistinio pagrindžio narių skaičius Anykščiuose augo, 1923–1924 m. susikūrė pirmosios LKP (komunistų) ir LKJS (komjaunuolių) kuopelės, 1926 m. LKP ir LKJS Anykščių–Kavarsko parajoniai, bet komunistų ir komjaunuolių skaičius Anykščių krašte (Anykščių ir Kavarsko valsčiuose) visada buvo negausus. Daugiausia narių Anykščių miestelio komunistinė organizacija turėjo 1927–1928 m., kai ją sudarė apie 20 komunistų ir apie 15 komjaunuolių, bet komunistų ir komjaunuolių bendras skaičius Anykščių miestelyje nuo 1920 m. iki 1940 m. pirmosios sovietinės okupacijos neviršijo 40 žmonių ir visi jie, išskyrus 3 lietuvius: Antaną Jačį, Vaclovą Gliaudelį ir Antaną Petronį bei rusą Safroną Šaripovą, buvo žydai²⁹. Nepriklausomybės metais Anykščių mieste komunistai ir komjaunuoliai, išskyrus 3 lietuvius ir 1 rusą, buvo vien tik žydų tautybės. 1936 m. Anykščiuose gyveno 37 komunistinių organizacijų nariai,

²⁷ 1940 m. liepos 31 d. LKP Utenos apskrities Anykščių valsčiaus nario Bermanno Abramo anketa, *LYA*, f. 341, ap. 341-17, b. 1, p. 6–7.

²⁸ 1940 m. liepos 31 d. LKP Utenos apskrities Anykščių valsčiaus narės Jofaitės Cipės anketa, in: *LYA*, f. 341, ap. 341-17, b. 1, p. 15–16.

²⁹ Anykštėnų biografijos, [interaktyvus], in: <https://www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=221>, (2022-03-12).

iš jų – 33 žydai, tai sudarė 2,34 proc. Anykščių mieste gyvenusių žydų (1939 m. rugsėjo mėn. duomenimis, Anykščių mieste gyveno 1405 žydai)³⁰. Taip pat komunistinėje veikloje dalyvavo 12 lietuvių, gyvenusių Anykščių valsčiaus kaimuose. Komunistinių organizacijų rėmėjų skaičius valsčiuje siekė apie 30–40 žmonių, daugiausiai tai buvo asmenys, laidavę savo turtu už sulaukytus komunistinio judėjimo organizatorius ir aktyvistus, arba jų artimieji. Kavarsko miestelyje komunistinio judėjimas prasidėjo 1923–1924 m., komunistinės veiklos pradininkas, farmacininkas Alfonsas Karosas, kaip Anykščiuose Edvardas Makštys, iš pradžių priklausė Rusijos bolševikų partijai, dalyvavo Rusijos pilietiniame kare, buvo Raudonosios armijos pulko komisaras, garsėjo kaip komunistinis agitatorius ir komunistinės veiklos organizatorius. Karosas Kavarsko valsčiuje vien tik Dabužių apylinkėje į komunistinę veiklą įtraukė 28 lietuvius bei nemažai žydų jaunimo iš Kavarsko miestelio. Visame Kavarsko valsčiuje komunistinėje veikloje dalyvavo 34 Kavarsko miestelio gyventojai, visi žydai, ir 48 lietuviai, gyvenę Kavarsko valsčiaus kaimuose. Ypač komunistine veikla išsiskyrė Dabužių apylinkė tarp Anykščių ir Kavarsko valsčių, šios apylinkės Kirku, Liepdegėnų,

Naujokų, Paraiščio ir Vaišviliškių kaimų net 28 asmenys priklausė komunistinėms organizacijoms. Anykščių ir Kavarsko apylinkėse (kaimuose) komunistinėms organizacijoms priklausė vien lietuviai, nes žydai kaimuose beveik negyveno. Bet lyginant su gyventojų skaičiumi (1923 m. Anykščių valsčiuje buvo 11 196 gyventojai, Kavarsko valsčiuje – 6 819) bendras komunistinių organizacijų narių ir rėmėjų skaičius buvo labai menkas: apie 80 asmenų visame Anykščių valsčiuje ir 66 asmenys Kavarsko valsčiuje. Visą komunistinį aktyvą, narius ir rėmėjus Anykščių krašte (Anykščių ir Kavarsko valsčiuose) sudarė ne daugiau kaip 125 asmenys, iš jų – 70 (56 proc.) žydų, 50 (44 proc.) lietuvių ir 1 rusas (Safronas Šaripovas).

³⁰ 1940 m. liepos 28–31 d. LKP Utenos apskrities Anykščių valsčiaus narių anketos, in: *LVA*, f. 341, ap. 341-17, b. 1; 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamasis aktas, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1; 1936 m. lapkričio 26 d. kariuomenės teismo kaltinamasis aktas, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, 1-63c; Vyriausiojo tribunolo 1937 m. vasario 13 d. sprendimas, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 85a, t. 2, 279–284; 1937 m. balandžio 9–10 d. kariuomenės teismo protokolas, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 85b, t. 1, 201–206; kariuomenės teismo prokuroro 1936 rugsėjo 2 d. išvada byloje dėl Michlės Bulovkaitės Genoch, Minos Bulovkaitės Genoch ir kitų asmenų, in: *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 84-2, t. 1, 60–65; Jonas Vildžiūnas, Vytautas Girčys, *Kova be atvangos*, p. 35–38, 45–50, 72–95.

Gintaras Vaičiūnas

THE FIFTH COLUMN OF THE SOVIET UNION IN ANYKŠČIAI REGION IN INTERWAR LITHUANIA

Summary

The communist underground movement which emerged in the provinces of Lithuania during the years of independence used to be involved in anti-state subversive activities in favour of the foreign state, the USSR, already before the occupation, thus laying down the foundations of a collaborative system. The Lithuanian Communist Party was a strictly centralised organisation consisting of LCP groups, districts, regions, and units which were governed by the Central Committee of the LCP through instructors appointed by this institution of the LCP. In Anykščiai and in the adjacent Kavarskas parish the first communist groups were created by members of the Communist Party of the whole of Russia (VKP (b)); Edvardas Makštys, former secretary of the revolutionary committee of the Švenčionys district, a teacher, and Alfonsas Karosas, former commissar of the RA division and a pharmacist. The communist underground movement founded by the Lithuanian bolsheviks was expanding, and new underground communist groups started to appear both in the parish centres of Anykščiai and Kavarskas and in the villages of these parishes. Communists from Anykščiai and Kavarskas were active in cooperation, and for some time they belonged to the same LCP Anykščiai volost. The communist movement in the LCP Anykščiai-Kavarskas volost (from 1934 onwards) was small and very scarce archival data suggest that during the years of independence in Anykščiai there were only three Lithuanian and one Russian communist, all the others were Jews. In Kavarskas, only Jews were members of communist organisations. The situation in Anykščiai and Kavarskas was quite the opposite: members of Communist and Komsomol groups operating in the villages of Anykščiai and Kavarskas volosts were exclusively Lithuanians, as there were almost

no Jews living in rural areas. In terms of the total number of members and supporters of communist organisations in Anykščiai (in the towns and villages) during the years of independence, the number of communists, members of the Komsomol and the international organisation for the support of the revolutionary struggle (in Russian – MOPR) was fewer than 80 persons, which was less than 1 per cent (0.58) of the population in the volost (in September 1939, a total population of the volost was 13,741 person). All in all, in 1940 there were 18 communists and about 30 members of the Komsomol and the MOPR in Anykščiai volost, and the same number (about 30) of their supporters (mostly acting as sureties for the detained communists). In 1936, 37 members of communist organisations lived in Anykščiai (some of them were serving prison sentences at the time), 33 of whom were Jews, which constituted 2.34 per cent of the Jewish community in Anykščiai (according to the data from September 1939, there were 1,405 Jews living in Anykščiai). The Lithuanian security police successfully controlled the activities of the communists, and the latter did not constitute a major source of concern for the state. Due to the low number of communists and the hostility of the majority of the population towards them, they had no means and no way of changing the government, either by election (the LCP was banned in Lithuania) or by force. The situation changed radically after the occupation of Lithuania by the Soviet Russia, when the former fifth column – members of communist organisations and their supporters, together with the representatives of the occupiers, took over almost all the most important government posts and workplaces, and set about destroying everything connected with the independent state of Lithuania and its autonomy.